
KRZYSZTOF POLEK

Kontakty handlowe państwa morawskiego

Wpływ handlu na przemiany zachodzące u Słowian w IX-X w., a także rolę państwa w organizacji i rozwoju wymiany omówił przed laty H. Łowmiański¹. W nowszych badaniach² zwraca się przede wszystkim uwagę na rolę kupców i rzemieślników, dla których zachodnia Słowiańszczyzna stanowiła atrakcyjny teren działania.

Skąpe źródła pisane nie pozwalają na rozpatrzenie tego zagadnienia w odniesieniu do państwa morawskiego, jak też na ustalenie rozmiarów infiltracji. W toku dotychczasowych prac wykopaliskowych nie natrafiono na ślady osiedla kupieckiego, analogicznego do odkrytego w Pradze (z X w.)³, nie lepiej też przedstawiają się znaleziska obcych monet i przyborów kupieckich. Znane obecnie importy pozwalają wprawdzie na ustalenie ich proveniencji, należy jednak zaznaczyć, że część z nich dotarła na interesujące nas tereny drogą pozahandlową.

Obecny stan badań nad kontaktami państwa morawskiego nie tylko w odniesieniu do najbliższego otoczenia (monarchia karolińska, Słowiańszczyzna zachodnia i południowa), lecz także ze Skandynawią, Bizancjum czy Italią nie jest zadowalający, co sprawia, że ocena roli handlu w stosunkach z tymi obszarami jest bardzo utrudniona, niekiedy zaś wręcz niemożliwa. W rezultacie stwierdzić możemy, że

część wyrobów obcego pochodzenia występujących na terenie Moraw i zachodniej Słowacji, mogła dotrzeć tam również w drodze wymiany, choć nie zawsze poprzez kontakty bezpośrednie - częściej za pośrednictwem obszarów naddunajskich, Bawarii czy Marchii Wschodniej.

Jakkolwiek już tzw. Fredegar podkreślał atrakcyjność słowiańskiego środowiska dla kupców frankijskich⁴, lecz dopiero zmiana sytuacji politycznej powstałej w rezultacie upadku kaganatu awarskiego ułatwiła wymianę pomiędzy Europą karolińską a terenami morawsko-zachodniosłowackimi. Czynnikiem przyspieszającym ją było powstanie państwa morawskiego oraz intensywny rozwój stosunków polityczno-wojskowych i kościelnych.

Z okresu środkowogrodziskowego znamy obecnie dwa znaleziska monet karolińskich, którym przypisuje się "handlowe" pochodzenie. Są to: denar Karola Łysego (843-877) znaleziony w okolicy Pragi (grodzisko Šarka) oraz półobol z IX w. pochodzący z cmentarzyska w Nitrze (Martinsky vrh)⁵. Pozostałe egzemplarze monet zachodnioeuropejskich z IX i 1. połowy X w., odkryte na omawianym obszarze, łączyć należy z rezultatami rabunkowych wypraw wojowników staromazurskich⁶.

W drodze wymiany, bądź też jako zdobycz wojenna trafiła na Morawy i zachodnią Słowację broń i oprządzenie karolińskie. Handel bronią osiągnął przypuszczalnie znaczne rozmiary, za czym przemawia wydany przez Karola Wielkiego zakaz jej wywozu na tereny zamieszkałe przez Słowian i Awarów, zawarty w kapitularzu z 805 r.⁷ Potwierdzają to również znaleziska karolińskich dwusiecznych mieczy na Morawach⁸ (Stare Miasto, cmentarzysko "Na valách" groby 277/49, 190/50; Mikulczyce) oraz w zachodniej Słowacji (bogato zdobiony egzemplarz z grobu książęcego w Turčianskiej Blatnicy)⁹.

Ostatni z wymienionych należy do najbardziej reprezentacyjnych egzemplarzy broni pochodzenia zachodniego. Uwagę zwraca rękojeść

zdobiona bogatym ornamentem geometrycznym (spotykanym także na tkaninach), motywami zwierzęcymi lub zgoła fantastycznymi oraz okuciami w kształcie ludzkich twarzy. Miecz datowany jest na schyłek VIII w. i powstał prawdopodobnie w jednej z nadreńskich pracowni¹⁰.

Z pozostałych militariów wymienić należy żelazne groty włóczni, ostrogi i strzemiona. Np. paraboliczne brązowe pozlacane ostrogi z Mikulczyc, grób 44 (rejon 2 kościoła) i 50 (rejon 6 kościoła)¹¹.

Wśród ozdób natomiast uwagę zwracają okucia i zakończenia pasów, a najbardziej charakterystyczne egzemplarze zdobione granulacją odkryto w Mikulczycach - grób 100 i 108 w pobliżu drugiego kościoła, na cmentarzysku "Na valách" w Starym Mieście - groby 190/50, 114/51, 223/51, 96/AZ, wykonane techniką filigranu i granulacji, zdobione ornamentem zwierzęcym i roślinnym oraz w Žitavskiej Tóňi (grób 10). Związki z ośrodkami rzemieślniczymi monarchii karolińskiej oraz wpływy sztuki wczesnkarolińskiej widoczne są zarówno w sposobie wykonania (technika odlewu), jak też w zdobieniu filigranem, granulacją, techniką niello czy - sporadycznie - emalią. Wyroby tej ostatniej grupy to - zakończenie rzemienia z grobu 253 z Pohanska k. Breclawia, medalion z grobu 23/48 ze Starego Miasta oraz pozlacany srebrny relikwiarz z grobu 505 (rejon bazyliki) w Mikulczycach¹². Spośród ozdób natomiast wyróżniają się zawieszki (2) w kształcie krzyża oraz powstałe w nadreńskich pracowniach szklane paciorki. Unikatowym znaleziskiem jest zdobiony szklany puchar z Mikulczyc, datowany na IX w.¹³.

Ważnym źródłem dotyczącym stosunków handlowych na pograniczu bawarsko-czesko-morawskim jest taryfa celna z Raffelstetten, sporządzona w latach 903-904¹⁴. Powodem jej ogłoszenia były skargi możnych bawarskich (świeckich i duchownych), a także kupców, udających się na wschodnie kresy państwa. Użalali się oni na nadużycia związane z poborem cła. Przy opracowywaniu nowych zasad, regulują-

cych wysokość opłat granicznych, obejmujących zarówno kupców miejscowych, jak i przybyłych z krajów słowiańskich wykorzystywano rozporządzenia i praktyki z okresu rządów poprzedników ostatniego króla wschodniofrankijskiego. Taryfa wyraźnie rozgranicza zobowiązania płatnicze, jakim podlegali kupcy, preferując szczególnie możnych bawarskich, trudniących się handlem solą. Źródło informuje również o wymianie koni, bydła i niewolników.

Handlu z Morawianami dotyczy rozdział 8 taryfy, w którym podano, że kupcy udający się z towarami na teren państwa Świętopełka mieli płacić cło w wysokości 1 solida od łodzi, natomiast w drodze powrotnej byli od niego zwolnieni. Najczęściej wymianie podlegała sól, którą przy pomocy łodzi transportowano wzdłuż Dunaju i jego dopływów, możliwie najbliżej granicy morawskiej. Ułatwiał to tamtejszy system hydrograficzny, choć wykorzystywano również wozy. Ich stosowanie na omawianym terenie poświadczają odkryte w Mikulczycach ślady kół¹⁵. Ilość soli sprowadzanej z państwa wschodniofrankijskiego na Morawy była dość znaczna, o czym świadczy zakaz jej wywozu wydany przez Arnulfa w 892 r., podczas kolejnej wojny ze Świętopełkiem.

Tekst taryfy potwierdza funkcjonowanie w państwie morawskim targu, choć nie podaje miejsca jego lokalizacji. Informuje o tym także przekaz *Relacji anonimowej* (IX w.), podając ponadto, że targ trwał trzy dni w miesiącu a odbywał się w siedzibie "naczelnika naczelników", określonego przez arabskiego autora mianem *S.W.N.-T.B.L.K.^{15a}. W toku dalszych badań stwierdzono, że określenie to odnieść należy do księcia morawskiego Świętopełka (871-894)¹⁶. Brak natomiast zgody w sprawie lokalizacji jego siedziby, która miała znajdować się w DŹ. R.WAB (odczytywany przez większość orientalistów jako Chorwat), a ustalenie tego jest tym trudniejsze, że określenie dotyczy nie nazwy etnicznej czy geograficzno-historycznej,

lecz konkretnej miejscowości¹⁷. Z faktu, że w DŹ. R.WAB mieściła się rezydencja władcy, wynika, iż miejscowość tę należy umieszczać w centrum państwa morawskiego, a nie na jego peryferiach. Uwzględniając obecny stan badań nad organizacją państwa Mojmirowiców, sądzić należy, że spośród głównych grodów położonych na obszarze Moraw i zachodniej Słowacji najbardziej predestynowane do roli siedziby są Mikulczyce¹⁸. Przemawia za tym: wyraźnie wyodrębniona spośród całej rozległej aglomeracji osadniczej, część grodu książęcego (tzw. Akropol), duża koncentracja znalezisk archeologicznych, w tym najbardziej reprezentacyjnych (wyroby jubilerskie, bogata odzież, militaria), pozostałości po licznych budowlach sakralnych, zaplecze gospodarcze (w tym również i dwory możnych) oraz obiekty służące przypuszczalnie drużynie książęcej (Štepníca).

Skąpe informacje, jakie w interesującej nas kwestii przynoszą taryfa z Raffelstetten i *Relacja anonimowa*, nie pozwalają jednoznacznie odpowiedzieć, czy oba przekazy odnoszą się do tego samego ośrodka wymiany. Jako hipotezę roboczą przyjmuję, że targ, o którym informują wymienione źródła znajdował się w Mikulczycach, odgrywając zarazem funkcje najważniejszego w państwie morawskim miejsca wymiany towarowej. Przemawia za tym także fakt, że targ trwał trzy dni, wobec czego odpowiednia jego lokalizacja była bardzo ważnym elementem, gdyż zapewniała mieszkańcom pozostałych terenów kraju możliwość łatwej komunikacji.

Z uwagi na niezadowalający stan badań nad zabytkami zachodnio-europejskiej kultury materialnej w znaleziskach morawskich i zachodniosłowackich, poznanie zakresu i charakteru wymiany zarówno z monarchią karolińską, jak też jej wschodnim sukcesorem, jest obecnie bardzo utrudnione. Obok datowania importów, często sam charakter znaleziska nie pozwala na ustalenie jego proveniencji. Niezbędny zatem wydaje się postulat podjęcia na nowo badań nad karo-

linskimi importami na terenie państwa morawskiego, przede wszystkim w odniesieniu do 2. połowy IX w., tj. okresu, w którym - jak sądzą badacze czescy i słowaccy - nastąpiło ich wyparcie przez wyroby bizantyjskiego rzemiosła artystycznego. Dodatkowo, okres panowania Świętopełka to czas bardzo intensywnego rozwoju stosunków politycznych i wojskowych z monarchią wschodniofrankijską, co nie mogło - jak sędzę - pozostać bez wpływu na całą sferę kultury materialnej. Podsumowując, powtórzyć możemy za T. Capelle, że spośród odnalezionych dotąd importów karolińskich na Morawach i zachodniej Słowacji, pewna ich część dotarła tam na skutek wymiany handlowej¹⁹.

Niewiele natomiast wiadomo o kontaktach handlowych państwa morawskiego z Italią, do czego przyczynia się również brak studiów nad dziejami i kulturą Słowian na terenie Półwyspu Apenińskiego w omawianym okresie²⁰. Nie stwierdzono dotychczas występowania typowych wyrobów rzemiosła morawskiego w czołowych ośrodkach życia gospodarczego Italii, pomimo szlaków komunikacyjnych, łączących obszary naddunajskie z południem oraz aktywnych, zwłaszcza w 2. połowie IX w. kontaktów polityczno-kościelnych ze Stolicą Apostolską. Wymianie na pewno mogli podlegać niewolnicy, za czym przemawia relacja *Zywotu Nauma*, informująca o losach uczniów Metodego sprzedanych Żydom, a następnie wykupionych w Wenecji przez posła bizantyjskiego²¹. Nadmienić przy tym należy, że Wenecja, obok innych miast Półwyspu Apenińskiego, była jednym z licznych ośrodków handlu niewolnikami. Zarówno przekaz *Zywotu Nauma*, jak też informacje autorów arabskich²² pozwalają domyślać się znacznych rozmiarów handlu niewolnikami słowiańskimi, pochodzącymi przede wszystkim z terenów Półwyspu Bałkańskiego. Z okresem tym łączy W. Swoboda pojawienie się w Italii określenia 'sclavus', oznaczającego niewolnika²³.

Szereg kontrowersji wzbudziło odkrycie w Mikulczycach trzech lombardzkich monet, datowanych na IX/X w. Zdaniem czeskich numizma-

tyków, ich obecność przemawia za rozwojem wymiany handlowej z północną częścią Italii²⁴. Pogląd ten pozostaje jednak odosobniony tym bardziej, że nie udało się dotąd dowieść przynależności państwa morawskiego do sfery obiegu pieniądza monetarnego. Kwestię tę szerzej omawiam w dalszej części artykułu.

W świetle obecnych znalezisk bardzo skromnie przedstawia się wymiana ze Skandynawią. Wśród znalezionych przedmiotów wyróżniają się przede wszystkim miecze typu H, występujące na cmentarzysku "Na valách" w Starym Mieście (groby 223/51, 119/AZ, 116/51)²⁵, oraz jeden egzemplarz w Błatnicy²⁶; strzemiona (obiekty 14 i 77) i uzdy (obiekt 254), pochodzące z południowego podgrodzia w Pohansku k. Breclavia²⁷, ozdoby (St. Miasto, grób 223/51), grzebień z obiektu 21 z Pohanska²⁸ oraz odważnik z Melic²⁹. Przedmioty te dotarły na Morawy bądź poprzez wymianę, bądź też - co wydaje się bardziej prawdopodobne - jako zdobycz wojenna.

Niewątpliwie z działalnością handlową łączyć należy znalezisko melickie. Jest to niewielki, kulisty odważnik z żelaza (którego rozmiary po konserwacji wynoszą 1,8 mm wys. i 2,4 mm średnica, ciężar 42,024 g) biegunowo spłaszczony i pokryty miedzią, datowany - na podstawie ceramiki i wyrobów żelaznych - na X lub XI w. Przypuszczalnie pochodził on ze Skandynawii bądź wschodnich wybrzeży Bałtyku³⁰.

Z numizmatów wymienić należy srebrną monetę anglosaską Edwarda I Starego (901-924), pochodzącą z cmentarzyska w pobliżu Šeredu (4 km na płd.-zach). Jej obecność na terenie zachodniej Słowacji była przypuszczalnie efektem łupieskich wypraw wojowników staromadziarskich, za czym przemawiają znaleziska innych monet zachodnioeuropejskich w pochówkach madziarskich³¹.

Ważną rolę w kontaktach morawsko-skandynawskich odegrało pośrednictwo monarchii karolińskiej i wschodniofrankijskiej³², mniej

jasno natomiast przedstawia się rola ziem polskich, zwłaszcza Śląska i Małopolski, tym bardziej że dotychczasowe badania wykazują sporadyczną obecność znalezisk skandynawskich poza strefą nadbałtycką³³. Przepuszczalnie za pośrednictwem ziem południowopolskich zapoznały się Morawy z używanym w X w. systemem wagowym, o czym świadczą znaleziska wag składanych³⁴. Ważne miejsce zajmuje również kwestia posługiwania się na terenie Skandynawii i w państwie morawskim tzw. grzywnami siekieropodobnymi. Spełniały one także funkcję pieniądza niekruszcowego, co w ówczesnej Europie stanowiło już relik. Nadal jednak nie wyjaśniona pozostaje rola małopolskich znalezisk grzywn siekieropodobnych oraz ich ewentualne związki ze skandynawską lub morawską sferą pieniądza żelaznego³⁵.

Zakres oddziaływania złotnictwa morawskiego na tereny Półwyspu Skandynawskiego przedstawia się obecnie bardzo skromnie. Ze znalezisk wymienić należy fragment kolczyka z lanym wisiorem winogrodowym, znajdujący się w skarbie srebrnych przedmiotów na Gotlandii, dokąd dotarł prawdopodobnie za pośrednictwem Słowian połabskich (E. Gąssowska)³⁶.

Stosunki handlowe państwa morawskiego z Bizancjum - w przeciwieństwie do kontaktów politycznych czy kościelno-kulturowych - nie są wyraźnie poświadczone. Od ostatniej ćwierci VII w. ustaje napływ złotej monety z cesarstwa na tereny dzisiejszej Czecho-Słowacji a tendencja ta utrzymuje się aż do połowy X w.³⁷. Do unikatowych zaliczyć należy skarb znaleziony w Zemlanskym Vrbovku, zawierający 17 srebrnych monet Konstantyna III (641) i jedną Konstantyna IV (668-685), o nie ustalonej dotąd proveniencji kulturowej (awarskiej bądź bizantyjskiej)³⁸. Zarówno źródła pisane, jak i archeologiczne nie potwierdzają kontaktów morawsko-bizantyjskich w starszej fazie kultury Błatnica-Mikulczyce, a znaleziska pagwic (guzów) bogato zdobionych ornamentem roślinnym, należy łączyć ze środowiskiem awar-

skim³⁹. Z okresu późniejszego pochodzą występujące pojedynczo znaleziska monet bizantyjskich. Są to trzy złote solidy odkryte w Mikulczycach (grodzisko "Vály"), na terenie grodziska sv. Kliment u Osvětínian oraz w miejscowości Strady n. Bodrogiem⁴⁰. Jest to sytuacja bardzo niebywała, zwłaszcza, jeśli weźmiemy pod uwagę tak często podkreślany przez badaczy czeskich i słowackich wpływ kultury bizantyjskiej wywierany w omawianym okresie na państwo morawskie. Jedną z przyczyn tego zjawiska był fakt, że księstwo Mojmirowiców pozostawało poza strefą obiegu pieniądza kruszcowego, nie można także wykluczyć pośrednictwa kupców pochodzących z państwa samanidzkiego i chorezmijskiego⁴¹.

Importami bizantyjskimi były tkaniny jedwabne i krepa, których liczne fragmenciki znaleziono w Starym Mieście, Mikulczycach, Pohansku k. Breclavia czy Rajhdadzie⁴². Wymianie podlegały jedynie gotowe wyroby a nie surowiec, zaś przeprowadzona analiza techniki wykonania wykazała, że znalezione egzemplarze pochodziły z jednego ośrodka lub warsztatu (być może, że nawet arabskiego).

Wśród znalezisk licznie prezentują się wyroby rzemiosła artystycznego (biżuteria, ozdoby, stroje, okucia) pochodzące z importu, jak również powstałe poprzez naśladownictwo, np. kolczyki typu staromiejskiego (veligrodzkiego). Wśród importów bizantyjskich egzemplarzami o wyjątkowej klasie są: złote zakończenie pasa z Mikulczyc (rejon 3 kościoła; grób 433 z gemmą), krzyżyki (rejon 5 kościoła oraz z miejscowości Mača i Trnovec n. Wagiem) oraz pagwice (guzy) o bogatej ornamentyce zwierzęco-roślinnej występujące w St. Mieście i Dolnych Vestonicach. Oddziaływania w zakresie wyrobów ceramicznych są o wiele skromniejsze⁴³.

W handlu z Bizancjum wymianie podlegali także niewolnicy, pochodzący przypuszczalnie z terenu Moraw, do państwa tego bowiem odnieść można przekaz Ibn Rusty o napadach Węgrów na nie wymienione z

nazwy plemię słowiańskie w celu zdobycia jeńców, których następnie sprzedawano kupcom bizantyjskim w Kerczu na Krymie⁴⁴. Towary z Bizancjum mogły docierać na teren państwa morawskiego bądź drogą bezpośrednich kontaktów handlowych bądź też za pośrednictwem obszarów naddunajskich lub nadadriatyckich.

Polityczna i kulturowa ekspansja Arabów w Europie i Azji środkowej przyczyniła się także do rozwoju wymiany towarowej z krajami słowiańskimi. Szczególną aktywność w tym przypadku wykazywało muzułmańskie państwo Samanidów rozciągające się na tereny środkowej Azji i północno-wschodniego Iranu (panowanie tej dynastii przypada na lata 874-998), co znajduje odzwierciedlenie w napływie monet arabskich na Ruś i zachodnią Słowiańszczyznę⁴⁵.

Cenną informację o kontaktach handlowych Arabów z państwem morawskim zawiera przekaz tzw. *Relacji anonimowej* o trzydniowym targu, o czym była już wcześniej mowa. W handlu środowiska zachodnio-słowiańskie korzystały bowiem przede wszystkim z pośredników arabskich, chorezmijskich lub żydowskich, a tylko w bardzo niewielkim zakresie podejmowały próby nawiązania kontaktów bezpośrednich⁴⁶.

Pochodzenia orientalnego są, występujące na morawskich cmentarzyskach, kawałeczki tkanin jedwabnych - Mikulczyce (groby 505, 582, 318, 683), St. Miasto (323/48, 70/48), Pohansko k. Breclavia (12, 159), Rajhrad (249); brokatu - St. Miasto i krepy - Mikulczyce (grób 553)⁴⁷. Innym ciekawym świadectwem tej wymiany jest znaleziona w środkowych Czechach muszla kauri⁴⁸.

W materiale archeologicznym nie stwierdzono występowania korzeni, przypraw, broni czy wyrobów rzemiosła artystycznego pochodzenia arabskiego, a spotykanych w innych częściach Słowiańszczyzny. Natomiast ślady orientalnych inspiracji wykazują motywy i zdobnictwo niektórych wyrobów złotniczych (pagwice, palmety)⁴⁹.

Typowe przedmioty morawskiej kultury materialnej występują najliczniej w krajach sąsiednich, przede wszystkim na terenie środkowej części kotliny czeskiej. Potwierdzają to rezultaty badań archeologicznych w St. Kourimi, Zelenkach, Kolinie, Prochovských Skalach, Žatcu, Oškorbku i Libicach. Dowodzi to także utrzymywania kontaktów z dorzeczem Morawy i Dyji nie tylko w okresie istnienia państwa morawskiego, lecz także i po jego upadku, aż do połowy X w.⁵⁰ Spośród znalezisk wymienić należy przede wszystkim typowe siekiery - bradatice, wiaderka i żelazne miski oraz ozdoby typu veligradzkiego. Na przykład w St. Kourimi grób 55, a w nim brązowe połączane zakończenie rzemienia i wyroby w typie blatnickim. Nowsze znaleziska to grób (133) młodej kobiety z Konina, zawierający biżuterię datowaną na IX/X w. (najokazalszy z pochówków); srebrne okucia (z VIII/IX w.) zdobione techniką niello z Libic⁵¹.

Importy morawskie w Czechach są wprawdzie nieliczne, posiadają jednak ustaloną chronologię. Niejasno natomiast przedstawia się datacja, jak i miejsce wytwarzania misek żelaznych. Rezultaty dotychczasowych badań wskazują między innymi na strefę Tornow-Klenica. Stąd prawdopodobnie wysyłano je na południe, za czym przemawiają egzemplarze misek pochodzące z Moraw (wyłącznie z osad otwartych). Są one młodsze pod względem chronologicznym od okazów występujących na ziemiach polskich⁵².

W Panonii miejsca odkryć wyrobów morawskich koncentrują się w północno-wschodniej części kraju, przy czym ustalenie ich proveniencji kulturowej jest czasem dość trudne z powodu analogii do przedmiotów reprezentujących typ bizantyjsko-orientalny (biżuteria i ozdoby). Prowadzone od lat systematyczne prace wykopaliskowe w Zalawarze ujawniły szereg zabytków nawiązujących do spotykanych na terenie Moraw, na przykład biżuteria i ozdoby pochodzące z grobów 307 i 336 (gdzie dotarły w rezultacie wymiany handlowej) odpowiada-

ją wyrobom staromiejskim - groby 26/48, 121/AZ na cmentarzysku "Na valách" - datowanym na 2 poł. IX i pocz. X w., a brązowe dzwoneczki z grobu 318 są analogiczne jak okazy w grobie 7 (pochówek szkieletowy) z Dolnych Dunajovic⁵³.

Militaria odkryte na terenie Panonii reprezentują dziecięce złożone ostrogi, identyczne jak te, występujące na cmentarzyskach w St. Mieście (grób 307/49) i Mikulczycach (groby 121, 126)⁵⁴. Wątpliwości natomiast nasuwają egzemplarze naczyń ceramicznych typu antycznego, pochodzące z płd.-wschodniego rejonu jeziora Balaton-Cserztomaj, Zalavár, Fenékpusztá, tym bardziej, że w tym przypadku należy liczyć się z wpływem tradycji garncarstwa prowincjonalno-rzymskiego⁵⁵.

Z terenów wschodnioalpejskich nawiązania do wyrobów złotnictwa morawskiego wykazuje kolczyk z siedmioma kuleczkami, pochodzący z grobu 11 z Wartmannstetten, a z okresu I poł. X w. kolczyki z Trnovca i Prša oraz pagwice z Ptuj⁵⁶.

Występujące na Słowacji ozdoby typu nitrzańskiego reprezentowane są w znaleziskach pochodzących z terenu dzisiejszej Rumunii (Ciembrund, Sultana) oraz Ukrainy Zakarpackiej, gdzie dotarły najprawdopodobniej poprzez wymianę lub w rezultacie przemieszczania się plemion staromadziarskich⁵⁷. Nie wyjaśnione natomiast pozostają ewentualne związki pomiędzy biżuterią typu nitrzańskiego a pochodzącą z terenów Bułgarii i Jugosławii⁵⁸.

Ważne miejsce w kontaktach handlowych państwa morawskiego z południem zajmuje import soli, zwłaszcza z okolic Tordy i Vízakny, a także z Siedmiogrodu. Wskazują na to zarówno istniejące połączenia komunikacyjne z tymi terenami, jak też występujące w dorzeczu Maroszy i Samosza nazwy miejscowe typu 'Solnik', 'Slanec', 'Slana'⁵⁹. O roli, jaką w zaopatrzeniu w sól odgrywały złoża siedmiogrodzkie, świadczyć może przekaz *Roczników fuldajskich* z 890 r.,

informujący o wysłaniu przez cesarza Arnulfa poselstwa, które domagało się, by Bułgarzy przerwali dostawy tego surowca dla Morawian⁶⁰.

Kontakty morawsko-północno-zachodniosłowiańskie w świetle obecnych znalezisk przedstawiają się bardzo nikle. Stamtąd pochodziły odnalezione w St. Mieście (cmentarzysko "Na valách", groby 66/49, 98/AZ, 176/50)⁶¹ bursztynowe koraliki i nóż w zdobionej okuciami skórzanej pochwie. Wyroby z bursztynu, o nie ustalonym pochodzeniu, znaleziono też w Pohansku k. Breclavia (grób 270)⁶². Studia E. Gąssowskiej wykazały, że oddziaływanie złotnictwa morawskiego na tereny Połabszczyzny było bardzo słabe - wręcz żadne, a występowanie nielicznych jego wyrobów stanowiło najprawdopodobniej rezultat kupieckiej działalności Skandynawów⁶³.

Wpływ kultury materialnej państwa morawskiego na ziemię polską omówił przed laty B. Dostał, a ostatnio stał się on przedmiotem wszechstronnej analizy K. Wachowskiego⁶⁴. Z prac prowadzonych przez obu badaczy wynika, że okres kultury (wielko-)morawskiej znalazł znikome odbicie w materiale archeologicznym. Wśród znalezisk wymienić należy topory typu Piotrowin oraz z grupy I i II, według klasyfikacji J. Poulíka, występujące w zakarpackich i naddunajskich stanowiskach. Większość jednak egzemplarzy nawiązuje do okresu sprzed powstania państwa morawskiego, bądź też pochodzi z czasów po jego upadku⁶⁵. Z ostróg tylko okazy z Krakowa, Nowej Huty, Mogiły, Lubomi, Szczaworyża i Piechocic wykazują podobieństwa do egzemplarzy morawskich, a ustaloną chronologię posiadają jedynie ostrogi z Lubomi (IX w.) i Piechocic (VIII w.)⁶⁶. W odniesieniu do wyrobów ze złota i srebra zarówno K. Wachowski, jak i E. Gąssowska są zgodni, że wpływ złotnictwa morawskiego był nikły. Duże znaczenie dla omawianych tutaj zagadnień posiada skarb 31 srebrnych ozdób z Zawady

Lanckorońskiej, wśród których spotykane są typowe ozdoby veligradzkie (kolczyki bębenkowe, winogradowe i półksiężycowe)⁶⁷.

Kontrowersyjny pozostaje nadal problem handlu bądź trybunального pochodzenia tzw. grzywien siekieropodobnych, w tym największego z odkrytych depozytów żelaznych, przy ulicy Kanoniczej 13 w Krakowie⁶⁸. Również obecny stan badań nad nożami z wolutowym zakończeniem trzonka, nie pozwala łączyć ich z wymianą pomiędzy ziemiami polskimi a państwem morawskim, pomimo że tereny te należą do sfery ich występowania⁶⁹.

Niejasno przedstawia się zagadnienie obiegu pieniężnego w państwie morawskim. Zgodnie z poglądami numizmatyków czeskich⁷⁰, należałoby przyjąć funkcjonowanie w państwie Mojmirowiców dwóch systemów jego obiegu - monetarnego, w handlu dalekosieżnym oraz poza-kruszcowego - dla potrzeb rynku lokalnego. Przynależności Moraw do pierwszej z wymienionych stref dowodzić ma znalezisko trzech północnoitalskich monet na terenie aglomeracji mikulczyckiej, odnośnie których przypuszcza się, że dotarły tam drogą wymiany. Dotychczas jednak niewiele wiadomo o kontaktach handlowych Moraw z Półwyspem Apenińskim, dlatego należy uwzględnić inne okoliczności, w jakich okazy te dotarły na północ. Mogły stanowić zdobycz wojenną, z licznych walk z oddziałami bawarskimi toczonych po śmierci Świętopełka (+894), bądź też pełnić funkcje obola zmarłych⁷¹. W świetle nowych ustaleń bardzo prawdopodobne jest też, że monety te pojawiły się w związku z łupieskimi najazdami Madziarów na Italię na przełomie IX i X w., w których uczestniczyli także wojownicy morawscy⁷², tym bardziej, że znaleziska staromadziarskiej kultury materialnej na Morawach są bardzo nielicznie reprezentowane w znanym obecnie materiale archeologicznym. Cennego materiału porównawczego dostarczają badania pochówków starowęgierskich z zachodniej Słowacji, w których znaleziono ogółem 37 monet zachodnioeuropejskich - z lat 814-950.

Przeważały wśród nich egzemplarze pochodzące z Italii (aż 29 sztuk, w tym 19 z Mediolanu, 7 z Werony i 3 z Pawii)⁷³.

Wątpliwa zatem wydaje się teza o kontaktach handlowych państwa morawskiego z Półwyspem Apenińskim tym bardziej, że napływ obcych monet na tereny czesko-morawsko-słowackie ustaje już u schyłku VII w., a stan ten utrzymuje się do połowy IX w., skąd pochodzą pojedyncze znaleziska. Występowanie skarbów zawierających przede wszystkim monety bizantyjskie i zachodnioeuropejskie, świadczące o wymianie towarowej, datuje się dopiero od połowy następnego stulecia⁷⁴. Potwierdza to trafność oceny, że Morawy nie należały do strefy obiegu pieniądza kruszcowego.

Z rodzajów niekruszcowych, występujących w omawianym czasie na Morawach i zachodniej Słowacji wymienić należy żelazne grzywny siekieropodobne (bardzo licznie reprezentowane) oraz chusteczki lniane.

Tzw. grzywny żelazne stanowią reprezentatywny wyrób morawskich kowali z okresu środkowogrodziskowego i posiadają dużą wartość użytkową ze względu na surowiec, z jakiego zostały wykonane. Przepuszczalnie pełniły one również funkcje pieniądza przedmiotowego, za czym przemawia zróżnicowana wielkość i waga poszczególnych egzemplarzy, a także ich rozpowszechnienie na omawianym obszarze (do czego przyczynił się zapewne ich kształt, ułatwiający transport)⁷⁵.

Do najstarszych i najdłużej utrzymujących się środków płatniczych spotykanych w Europie, w tym także i w niesłowiańskich jej częściach (Skandynawia, Irlandia, Fryzja), należało płótno. Cenną wiadomość o jego roli w handlu wewnętrznym w państwie czeskim w X w. przekazał Ibrahım ibn Jakub⁷⁶. Panuje przekonanie, że zwyczaj ten (już reliktowy w ówczesnej Europie) wywodzi się jeszcze z czasów państwa morawskiego⁷⁷. Przypuszczenie to zdaje się potwier-

dzać odkrycie na cmentarzysku w Sadach tkaniny, w którą owinięta była niewielkich rozmiarów płytką metalową. Jest to dotąd jedyne tego typu znalezisko z terenu Moraw, stąd zachować należy ostrożność przy jego ocenie i wyciąganiu zbyt pochopnych wniosków. Nieznane jest nadal przeznaczenie tej tkaniny⁷⁸.

Osobnym zagadnieniem pozostaje ustalenie wartości wymiennej chusteczek i grzywnien żelaznych. Kwestii tej najwięcej uwagi poświęcił J. Pošvár, który opierając się na przekazach dotyczących dóbr klasztoru St. Gallen z IX w. oraz danych z przekazu Ibrahima ibn Jakuba ustalił, że 1 denar (przy wadze 1,5 g) był równy 10 chusteczkom lnianym lub 750 g żelaza. Stosunek srebra do żelaza wynosił 1:500⁷⁹. Wyniki te, jak również informacja badacza o posługiwaniu się w państwie morawskim wagą funta bizantyjskiego zostały zaakceptowane przez późniejszych uczonych⁸⁰. Wątpliwości nasuwa jednak zbyt wielka wartość chusteczki wobec denara (jedna chusteczka nawet = 1/10 denara) oraz bezkrytyczne odniesienie danych z przekazu Ibrahima ibn Jakuba (2 poł. X w.) do stulecia IX, tym bardziej, że ich używanie w państwie morawskim stanowi jedynie, i to nie do końca udowodnioną, hipotezę. Dotychczas nie wyjaśniono również roli skarbowości książęcej i jej wpływu na wyrób, kształt a także wewnętrzną cyrkulację chusteczek, nie mówiąc już o zasadach ich użycia. Nie wiadomo także, na czym miała polegać ich wartość handlowa: czy na przykład mierzona była ilością czasu potrzebnego na wykonanie chusteczek? Z relacji Ibrahima ibn Jakuba dowiadujemy się, że miały one wartość 1/10 kirata zdawkowego "każdego czasu", co pozwala przypuszczać, że wyrób ich oraz obieg znajdował się pod kontrolą książęcych urzędników⁸¹. Na marginesie dalszej dyskusji odnotować należy znalezisko igieł (1 kościana i fragmenty 4 żelaznych) w rejonie tzw. Akropolu w Mikulczycach, które, zdaniem M. Kostelnikovej, służyły do wyrobu wspomnianych chusteczek⁸². Jed-

nak poza samym miejscem występowania, brak przekonywających argumentów, by znalezisko to łączyć tylko z "mennicza" działalnością, a nie z ich funkcjami użytkowymi.

W przypadku grzywien żelaznych ich standaryzacja pozwala przypuszczać, że przy ich wymianie za podstawę brano ich liczbę oraz rozmiary, a nie wagę. Nadal nie wiadomo, czy pojawianie się grzywien siekieropodobnych spowodowane było ich funkcjami użytkowymi (surowiec dla kowalstwa) czy też zapotrzebowaniem społecznym (środek służący wymianie).

Posługiwanie się w państwie morawskim pieniądzem pozakruszcowym wcale nie musi oznaczać prymitywizmu tamtejszych stosunków gospodarczych, bowiem zarówno płótno, jak i grzywny żelazne ze względu na swoją wielofunkcyjność nie ustępują środkiem płatniczym w postaci monetarnej⁸³. Dokładne poznanie roli, jaką w systemie gospodarczym pełnił pieniądz pozakruszcowy, przy uwzględnieniu skąpej bazy źródłowej w odniesieniu do terenu Moraw i zachodniej Słowacji zależy od rezultatów dalszych prac archeologicznych i możliwe jest jedynie w przypadku podjęcia badań nad tym problemem w odniesieniu do c a ł e j zachodniej Słowiańszczyzny.

Oceniając kontakty handlowe państwa morawskiego podkreślić należy, że największe znaczenie dla ich rozwoju miały tereny najbliższej położone - Kotlina Czeska, Panonia, Bawaria i Wschodnia Marchia. Brak monety bizantyjskiej czy arabskiej na Morawach i zachodniej Słowacji, przy jednoczesnym jej napływie na tereny północnej zachodniej Słowiańszczyzny pozwala stwierdzić, że państwo morawskie nie było atrakcyjnym partnerem dla międzynarodowych centrów rzemiosła i wymiany, nie należało też do sfery obiegu pieniądza monetarnego, kruszcowego.

PRZYPISY

¹ H. Ł o w m i a ń s k i, *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953, s. 217-231.

² L. L e c i e j e w i c z, *Obcy kupcy na Słowiańszczyźnie zachodniej w okresie wielkiego przelomu (IX-XI w.)*, w: *Cultus et cognitio*, Warszawa 1976, s. 333-339; t e n ż e, *Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław 1989, passim; *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert*, Hrsg. J. Herrmann, Berlin 1985, s. 146-152.

³ I. B o r k o v s k ý, *Pohřebište obchodníků z doby knížecí v Praze I*, SA 1:1948, s. 460-482.

⁴ *Kronika* tzw. *Fredegara*, w: *Greckie i łacińskie źródła do dziejów Słowian*, cz.1 (do VIII wieku), przełożył i opracował M. Plezia, Poznań-Kraków 1952, ks. IV, 48, s. 128.

⁵ T. K u ě e r o v s k á, *Die Zahlungsmittel in Mähren im 9. und 10. Jahrhundert*, w: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave*, Bratislava 7-14 Septembre 1975, t.2, Bratislava 1979-1980, s. 215.

⁶ L. K r a s k o w s k á, *Die Funktion der Münzer in Altungarischen Gräbern in der Slowakei*, *Slov. Arch.* 34:1986, č.2, s.359.

⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 805-1235*, vol.1, ed. R. Marsina, Bratislava 1971, num.1 (dalej cyt. CDESlov).

⁸ V. H r u b y, *Staré Město. Velkomoravské pohřebište "Na valách"*, *Monumenta Archeologica* 3:1955, Praha, s. 313-314; B. D o s t a l, *Slovanske pohřebište ze střední doby hradištní na Morave*, Praha 1966, s.70. Do znalezisk mieczy karolińskich zob. M. K l i s k ý, *Územne rozšírenie a chronológia karolińských mečov*, *ŠZ* 14:1964, s.105 oraz katalog s.114-115; T. C a p e l l e, *Karolingischer Schmuck in der Tschechoslowakei*, *Slov. Arch.* 16:1968, č.1, s.244 (mapa 2).

⁹ H. A r b m a n, *Blatica und Vaage*, *Pam. Arch.* 53:1962, č.2, s.331-8.

¹⁰ K. B e n d a, *Karolinska slozka blatnického nálezu*, Slov Arch. 11:1963, č.1, s.207-208, 210.

¹¹ H. A r b m a n, op. cit., s.332; J. P o u l í k, *Die Kontakte Altmährens mit dem karolingischen Reich*, w: *Berichte über den II. International Kongress für Slawische Archeologie Berlin 24-28 August 1970*, Bd. 2, Berlin 1973, s.138; J. D e k a n, *Vel'ka Morava. Doba a umenie*, Bratislava 1976, s.18-20.

¹² T. C a p e l l e, op. cit., s.229-230, 231-232, 239, ryc.6:5, 6:7; F. K a l o u s e k, *Breclav-Pohansko I. Velkomoravske pohrebište u kostela*, Brno 1971; J. D e k a n, *Wielkie Morawy. Epoka i sztuka*, Wrocław-Bratysława 1979, fot.110.

¹³ J. P o u l í k, *Die Kontakte*, op. cit., s.138; W. H e n s e l, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa 1987, s.667.

¹⁴ CDESlov. 1, num. 41; J. S t r z e l c z y k, *Raffelstetten*, SSS 4:1970, s.460-461 (tutaj obszerna literatura zagadnienia); D. T r e š t í k, *"Trh Moravanů" - ústřední trh Staré Moravy*, Československý Časopis Historický 21:1973, s.869-892, passim.

¹⁵ I b n R u s t a, *Księga kosztownych klejnotów (c.2)*, Magne Moravie Fontens Historici 3:1969, s. 346-347 (dalej cyt. MMFH).

^{15a} J. P o u l í k, *Mikulčice - sídlo a pevnost knížat velkomoravských*, Praha 1975, s.146.

¹⁶ T. L e w i c k i, **S.W.N.T-B.L.K arabskiej "Relacji anonimowej" z połowy IX wieku i jego zastępcy*, w: *Liber Josepho Kostrzewski octogenatio a veneratioribus dicatus*, Wrocław 1968, s.363-376.

¹⁷ T e n Ź e, *Państwo Wiślan-Chorwatów w opisie al-Masudiego*, Sprawozdania PAU 49:1948, s.30; G. L a b u d a, *Pierwsze państwo słowiańskie - państwo Samona*, Poznań 1949, s.208, przyp. 40; H. Ł o w m i a ń s k i, *Początki Polski*, t.2, Warszawa 1963, s.153; D. T r e š t í k, op. cit., s.378 i n.

¹⁸ J. P o u l í k, *Mikulčice - sídlo a pevnost knížat velkomoravských*, Praha 1975; Č. S t a ń a, *Mährische Burgwalle im 9 Jahrhundert*, w: *Die Bayern und ihre Nachbarn*, Hrsg. von H. Wolfram und A. Schwarc, Österreichische Akademie der Wissen., Philos-histor. Klasse, Denkschriften 179 Bd. (Veröffentlichungen der Kom-

mision f. Frühmittelalterforschung, Bd.8), Wien 1985, Teil II, s.162-167.

¹⁹ T. C a p e l l e, op. cit., s.242.

²⁰ W. S w o b o d a, Skąd wzięli się Słowianie dzisiejszych Włoszech we wczesnym średniowieczu?, SA 26:1979, s. 1-2.

²¹ I. Ž i t j e N a u m a, MMFH 2:1967, s.178.

²² T. L e w i c k i, Handel niewolnikami słowiańskimi w krajach arabskich, SSS 2:1964, s.190-191.

²³ W. S w o b o d a, Skąd wzięli się Słowianie, op. cit., s.4-5.

²⁴ T. K u č e r o v s k a, Die Zahlungsmittel, s.216, ryc.2, s.217, 219. Tamże podstawowa literatura zagadnienia.

²⁵ V. H r u b y, Staré Město. Velkomoravske pohřebište, s.313-314.

²⁶ H. A r b m a n, s.331-338.

²⁷ J. V i g n a t i o v á, Nichtslawische Elemente in der materialen Kultur der Südlichen Vorburg von Pohansko, w: Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert, Symposium Nové Vozokany 3-7 Oktober 1983, Nitra 1984, s.279-281.

²⁸ Tamże, s.281.

²⁹ P. M i c h n a, Původ a význam raně středověkého zavaří z Melic, AR 28:1976, s.389-397.

³⁰ Tamże, s.389, 392, 394 oraz tab. I:8 s.478.

³¹ J. Ž a k, "Importy" skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku, Poznań 1963, t.1, s. 192-193; L. K r a s k o v s k a, op. cit., s.359-360.

³² Zwraca na to uwagę H. Arbman, s.337. Por. także P. N y l e n, Eiser und Silber, Zeitschrift für Archeologie 12:1978, s.211-224.

- ³³ J. Ż a k, "Importy", s.67; L. L e c i e j e w i c z, *Stowianie zachodni i Normanowie we wczesnym średniowieczu we wzajemnych stosunkach handlowych*, Pomorania Antiqua 10:1981, s.155-168.
- ³⁴ K. W a c h o w s k i, *Wagi i odważniki na Śląsku wczesno-średniowiecznym na tle porównawczym*, Przegł. Arch. 22:1974, s.173-203, zwł. s.196.
- ³⁵ Por. interesującą hipotezę K. W a c h o w s k i e g o, *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, Przegł. Arch. 29:1981, s. 173.
- ³⁶ E. G ą s s o w s k a, *Bizancjum a ziemie północno-zachodnio-stowiańskie we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1979, s.119, 168, 199.
- ³⁷ J. H r a l a, *Byzantský solidus ze středních Čech*, AR 16:1964, s.512-515; J. H a š k o v a, *Obchodní styky českých Slovanů s Bizanci*, Numizmaticke Listy 35:1980, seš.5-6, s.129.
- ³⁸ A. W ę d z k i, *Zemiansky Vrbovok*, SSS 7:1982, cz.1, s.113-115; E. G ą s s o w s k a, *Bizancjum a ziemie*, s.55.
- ³⁹ T. Š t e f a n o v i č o v a, *Byzantinische Elemente in der grossmährischen Goldschmiedekunst*, w: *Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika*, op. cit., s.235.
- ⁴⁰ E. G ą s s o w s k a, op. cit., s.168 mapa III (pozateksto-
wa); T. K u č e r o v s k á, op. cit., s.215.
- ⁴¹ E. G ą s s o w s k a, s.61-63 oraz mapy III, IV.
- ⁴² V. H r u b y, *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*, Monumenta Archeologica 14:1965, Praha, s.254; M. K o s t e l n í k o v á, *Velkomoravský textil v archeologických nálezach na Moravě*, Studie Archeol. Ustavu ČSAV v Brně, č.4:1972, s.40-41; taż, *Rozbor textilií z pohřebiště u kostela v Břeclavi-Pohansku, Slovane v 6.-10. století*. Sbornik referatu ze symposia Břeclav-Pohansko 1978, red. B. Dostal, J. Vignatiová, Brno 1980, s.146.
- ⁴³ J. D e k a n, *Wielkie Morawy*, s.31-34; W. H e n s e l, *Stowiańszczyzna*, s.661.

⁴⁴ I b n R u s t a, *Księga kosztownych klejnotów*, MMFH 3, s.344; T. L e w i c k i, *Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich*, SA 2:1949/50, z.1, s.348.

⁴⁵ T e n ż e, *Handel Samanidów ze wschodnią i środkową Europą*, SA 19: 1972, s.1-17; Cs. Balint, *Einige Fragen des Dirhem-Verkehrs in Europa*, Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungarice 33: 1981, s. 108 (mapa) oraz 106-107, 113-114; W. Ł o s i Ń s k i, *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej na terytorium Europy*, SA 31:1988, s.93-176.

⁴⁶ Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie Al-Bekriego, przekład, wstęp i komentarze T. Kowalski, Monumenta Poloniae Historica, Nova series, vol. 1, Kraków 1946, s.52; T. L e w i c k i, *Ze studiów nad handlem Polski i innych ziem zachodniosłowiańskich z krajami arabskimi w IX-XI w.*, Biuletyn Numizmatyczny nr 2:1954, s.1-25.

⁴⁷ V. H r u b y, *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*, s.254; M. K o s t e l n í k o w á, *Textilní nálezy z Mikulčic*, PV 1971, Brno 1972, s.90; t a ż, *Dvě tkaniny z pohřebiště v Rajhrade*, PV 1972, Brno 1973, s.60; t a ż, *Velkomoravský textil*, s.40.

⁴⁸ Z. K r u m p h a n z l o v á, *Chronologie pohřebního inventare vesnických hřbitovů 9.-11. věku v Čechách*, Pam. Arch. 65:1974, č.1, s.68.

⁴⁹ Z. K l a n i c a, *Práce klenotníku na slovanských hradištích*, Studie AU ČSAV v Brně, II, č.6:1974.

⁵⁰ B. D o s t a l, *Das Vordringen der grossmährischen materialen Kultur in die Nachbarländer, Magna Moravia. Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské misie na Moravu*, red. J. Mačurek, Praha 1965, s.395-396; J. J u s t o v á, *Nálezy Blatnicko-Mikulčického stylu na území zlíckého kmenového knížectví*, AR 19:1977, s.498-499; t a ż, *Kontakty zlícké Libice s avarsko-slovanským, karolinským a velkomoravským kulturním okruhem*, SbNM 39:1985, č.1-2, s.23-30; M. Š o l l e, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Monumenta Archeologica 15:1966, Praha, s.89 ryc.15a, 90 ryc.15b, ryc.15c, 93 ryc.17 - ozdoby, naleziška bradatic ryc.57a, b; t e n ž e, *Objev mikulčicko-blatnického křížku na Budči a jeho význam*, AR 32:1980, s.265-273, 358-359.

- 51 J. J u s t o v á, *Nálezy*, s.492, 495-498, ryc.3 s.496; t a ž, *Kontakty zličky Libice*, s.28-29.
- 52 K. W a c h o w s k i, *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Problem kontaktów ideologicznych i politycznych w świetle archeologii*, *Przeł. Arch.* 30:1982. s.163; odmiennie B. D o s t a l, *Das Vordringen*, s.376-377.
- 53 A. S ò s, *Die Ausgrabungen Geza Fehers in Zalavar*, *Archeologica Hungarica*, series nova 41:1963, s.57-59, 60, 65 oraz tabl.XLVII: 1-5, 18.
- 54 Tamże, s. 64-65.
- 55 A. S ò s, *Wykopiska w Zalavar*, *SA* 7:1960, s.296, 297; B. D o s t a l, *Das Vordringen*, s.317.
- 56 B. D o s t a l, *Das Vordringen*, ryc.5:9, 1:6,7, 6:8.
- 57 Tamże, s.404-405, 408.
- 58 Tamże, ryc.4:14, 7:9, 10, 11-13, s.404-405.
- 59 M. K u č e r a, *Vývoj solného monopolu na Slovensku v srtaršom stredoveku*, *Sbornik Filosofickej Fakulty Univer. Komen-skeho, História*, 15:1964, s.72, 74-75; P. Ratkoš, *K otázce hranice Vel'kej Moravy a Bulharska*, *Historický Časopis* 3:1955, s.215.
- 60 *MMFH* 1:1966, s.119; P. Ratkoš, *K otázce*, s.215.
- 61 V. H r u b ý, *Staré Město. Velkomoravske pohřebište*, s.314.
- 62 F. K a l o u s e k, op. cit., ryc. 270:8, s.158.
- 63 E. G a s s o w s k a, s.169, 171.
- 64 B. D o s t a l, *Das Vordringen*; K. W a c h o w s k i, *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, s.151-196.
- 65 B. D o s t a l, *Das Vordringen*, s.374 (wyroby żelazne), s.377-395 (biżuteria i ozdoby) oraz mapy 1, 1a,3,4,5,6; K. W a c h o w s k i, *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium kontaktów w zakresie kultury materialnej*, s.154-156.

⁶⁶ K. W a c h o w s k i, tamże, s.160-161.

⁶⁷ E. 'G a s s o w s k a, op. cit., s.108-109, 110; K. W a c h o w s k i, *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne w zakresie kultury materialnej*, s. 179.

⁶⁸ K. W a c h o w s k i, tamże, s.169-173, 190.

⁶⁹ Tamże, s.164 ryc.1, s.165, 166.

⁷⁰ J. P o š v á ř, *Počatky měny u Slovanů*, *Časopis Moravského Musea* 52:1967, s.136; t e n ž e, *Předmincovní platidla u Slovanů*, I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, Warszawa 14-18 IX 1965, Warszawa 1968, t.5, s.228; K. M a r e š o v a, *Nález předmincovního platidla na slovanskem pohřebišti v Uherském Hradišti-Sadech*, *Časopis Moravského Muzea* 61:1976, s.33; T. K u č e r o v s k á, s.215.

⁷¹ P. R a d o m i ř s k ý, *Obol mrtvých u Slovanů v Čechach a na Moravě*, *SbNM* 9:1955, s.3-81.

⁷² Z. M e ř í n s k ý, *Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů*, *Pam. Arch.* 77:1986, č.1, s.31.

⁷³ L. K r a s k o v s k á, s. 360, 367-368.

⁷⁴ J. H r a l a, op. cit., s.512-515; J. H a š k o v a, op. cit., s.129.

⁷⁵ R. P l e i n e r, *Slovanské sekerovité hřivny*, *Slov. Arch.* 9:1961, č.2, s.405-450; J. S z t e t y l í o, *Pieniądz pozakruszcowy*, *SSS* 4:1970, s.90-94; t e n ž e, *Degeneracja siekiery czyli problem od półwiecza*, *Z otchłani wieków* 45:1979, nr 4, s.271-276; T. K u č e r o v s k á, s. 212-214; B. D o s t a l, *Železne sekerovité hřivny z Břeclavi-Pohanska*, *SbFFBU E* 28:1983, s.171-198, zwł.196.

⁷⁶ Relacja Ibrahima ibn Jakuba, s.49.

⁷⁷ J. P o š v á ř, *Płótno i żelazo na ziemiach czeskich*, *Kwart. Hist. Kultury Materialnej* 13:1965, nr 4, s.751; t e n ž e, *Předmincovní platidla u Slovanů*, s.225; K. M a r e š o v a, *Nález*, s.32.

78 K. M a r e ś o v a, s.31, 35; Por. K. W a c h o w s k i, *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, s.173.

79 J. P o š v á r, *Płótno i żelazo*, s.753; t e n ż e, *Předmincovní platidla*, s.226, 228.

80 Dała temu wyraz T. K u ć e r o v s k á, op. cit.; Odmienne J. S z t e t y ł ł o, *Degeneracja siekiery*, s.273.

81 Por. interesujące uwagi T. Kowalskiego w wydaniu *Relacji Ibrahima ibn Jakuba*, s.83; odmiennie J. P o š v á r, *Płótno*, s.751.

82 M. K o s t e l n í k o w á, *Sitovaci jehly z Mikulčic*, AR 25:1973, s.680-2.

83 Por. R. K i e r s n o w s k i, *Początki pieniądza polskiego*, Warszawa 1962, s.111; J. S z t e t y ł ł o, *Pieniądz pozakruszcowy*, s.90.

Wykaz używanych skrótów

AR - Archeologické Rozhledy

Pam. Arch. - Památky Archeologicke

Przepl. Arch. - Przegląd Archeologiczny

PV - Přehled výzkumů Archeologickeho Ústavu ČSAV v Brne za rok...

SbNM - Sborník Národního Muzea v Praze, Rada A - Historie

Slov. Arch. - Slovenská Archeológia

SA - Slavia Antiqua

SBPFFBU - Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University

SSS - Słownik Starożytności Słowiańskich

Študie AU ČSAV v Brne - Študie Archeologickeho Ústavu ČSAV v Brne

ŠZ - Študijné Zvesti Archeologickeho Ustavu Slov. Akademi Vied

DIE HANDELSBEZIEHUNGEN GROSSMÄHRENS

Zusammenfassung

Das Erkenntnisvermögen der Grösse und der Reichweite der Handelsbeziehungen Grossmährens, in Anlehnung der dürftigen schriftlichen Quellen, sowie unzufriedener Zustand der Erforschung, erschwert ist, und manchmal ganz unmöglich. Das betrifft auch die Rolle, in der Kreisen frender Kaufleuten und Handwerker aufgespielt haben. Man kam auch trotzdem sicher behaupten, dass ein Teil Erzeugnisse von Fremdstammung nach Mähren und Westslowakei, auch im Wege des Austausch gelungen ist, oft durch Bayern, Ostmark oder Panonien. Das Herzogtum der Mojmirowic wurde kein Atraktiver Partner für internationales Zentrum der Erzeugung und Austausch, wegen der weiten Entfernung von den Verkehrswegen.

Über Funktionierung des Marktes im grossmährischen Reich (gewiss in Mikulczyce) informiert uns die Übermittlung des arabischen namenlosen Berichtes. Gegenwärtig stellt sich unklar wie sich sehr Zahlungsmittelumlauf in Grossmähren veranstaltet. Im Laufe der archeologischen Untersuchungen, hat man keine Schätze gefunden, die arabische, byzantinische oder westeuropäische Münze enthielten (bei gleichzeitigen Zufluss der Münzen zu den restlichen Gebieten des Westslawentums), und nur einzelne Exemplare (Burge in Mikulczyce, Nitra, Strada an Bodrog und Sv. Klíment bei Osvetinen). Grossmähren gehörte zu der Zahlungsmittelumlaufszone in der Form sogenannten axtförmigen Barren (auch Leinentüchter?). Aber die Benutzung dieser Form, muss überhaupt nicht bedeuten, dass die wirtschaftliche Beziehungen primitiv waren, denn das Eisen sowie Leinen, in Betracht seiner Polyfunktionalität, geben auch nicht den Zehlungsmitteln in Münzen nach.